

УДК: 159.9:343.911

Соціально-психологічні особливості злочинців-рецидивістів

Філоненко В.М.

В статті проаналізовано основні підходи до типології та класифікації злочинців, розглянуто соціально-демографічні особливості злочинців-рецидивістів. Вивчено: вікові характеристики, оскільки саме вік, визначає якісну своєрідність особистості, її освітній рівень, зумовлює інтереси, потреби, життєві цілі, вибір середовища, місце у системі суспільного виробництва, соціальний та матеріальний статус; розглянуто вплив «злочинної кар'єри» рецидивістів на їх сімейний стан та відносин з родичами, а також проблеми працевлаштування відбуваючих покарання у подальшому, після їх звільнення з місць позбавлення волі.

Ключові слова: злочинець, рецидивіст, особистість злочинця.

В статье проанализированы основные подходы к типологии и классификации преступников, рассмотрены социально-демографические особенности преступников-рецидивистов. Изучены: возрастные особенности преступников-рецидивистов, их общеобразовательный уровень, поскольку возраст человека обуславливает интересы, потребности, жизненные цели, выбор среды, место в системе общественного производства, социальный и материальный статус; рассмотрено влияние «преступной карьеры» рецидивистов на их семейное положение и отношения с родственниками, а также проблемы последующего трудоустройства отбывающих наказание после их освобождения из мест лишения свободы.

Ключевые слова: преступник, личность преступника, рецидивист.

The main methods of criminals' typology are analyzed in the paper. It is also considered social and demography distinctive features of recidivist criminals. Age-specific features of recidivist criminals and their educational level are studied as long as the age of human determines interests, needs, life goals, place at social system, social and material state. The influence of recidivist "criminal career" on their family status, relationships with relatives, problems with job placement after imprisonment are considered.

Key words: criminal, the personality of criminal, recidivist.

Постановка проблеми

Психологічну та соціальну сутність особистості за С.Д. Максименко визначає її належність до певного суспільства, включеність у певну систему суспільних відносин. [8, с.163]. На даний час правниками, соціологами, психологами зроблено багато спроб дослідити та класифікувати правопорушників за різними, зокрема психологічними ознаками. Найбільш перспективним напрямком в дослідженні особистості злочинця є вивчення типологічних ознак рецидивістів, які були засуджені за вчинення корисливих та насильницьких злочинів.

Метою статті є висвітлення результатів вивчення соціально-демографічних особливостей злочинців-рецидивістів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Свій внесок у розвиток теорії і структуризації особистості зробили такі учені, як Л.І.Божович, О.Г.Ковальов, О.Ф.Лазурський, О.М.Леонтьєв, В.С.Мерлін, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, П.М.Пелех та інші. В.М.Мясішев центральним елементом своєї концепції вбачає особистість як систему відношень, які формуються під впливом суспільних факторів, а особа пов'язана з навколишнім світом в цілому і суспільством зокрема. Автор особливо наголошує на регулятивній ролі відношення в поведінці людини. На думку В.В.Рибалка особистість треба розглядати як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності та спілкування з іншими людьми. [8, с.116]. В той же час, як зауважив С.Д.Максименко, такий підхід до розгляду особистості не є повним відображенням її структури. В історії були спроби вивести типологію особистості злочинців на основі їх психологічних відмінностей. А. Кетле склав «таблиці злочинності», у яких показано ступень схильності людей до злочину у різний вік. Одну з перших вітчизняних класифікацій особистостей злочинців розробив О.Ф.Лазурський, де він встановив нижчий, середній і вищий рівні злочинної особистості. Кожен з рівнів включає чисті, змішані і збочені типи. Злочинні особистості найчастіше виходять зі типів нижчого рівня, які погано пристосовані до життя. До них відносяться пасивний апатичний тип і пасивний безвільно-боязкий. Вони можуть і не належати до кримінального типу, але ними може поповнюватися злочинний світ. Другий тип О.Ф.Лазурський назвав обачливим егоїстом. Цей тип дуже близький до кримінального. Третій тип був прямо віднесений до кримінальних. Він називається афективно-збочений тип, один з підтипів якого є безладний насильник, другий - зосереджено-жорстокий, який не зупиниться ні перед чим, навіть перед вбивством. [2, с.47-48]. О.Г.Ковальов описав типи злочинців, розрізняючи їх за ступенем кримінальної зараженості. Перший тип, притаманний особі з максимальним рівнем кримінальної зараженості, він названий глобальним. Цей тип асоціальний і ніякі покарання не можуть відвернути його від скоєння злочину. Другий тип - парціальний, до нього належать особи з частковою кримінальною зараженістю, в його особистості одночасно отримали розвиток риси злочинця і нормального члена суспільства. Третій тип - передкримінальний. Особистості цього типу в певній ситуації неодмінно вчинять злочин. По здатності і готовності до скоєння повторного злочину К.К.Платонов виділяє наступні соціально - психологічні типи засуджених : випадково-недбалі – це в основному особи, що вчинили автоаварії. Другий тип - ті, що скоюють злочини свідомо, знаходячи своїм діям виправдання впливом несприятливих обставин, спокусою та надією на безкарність. Наступний тип

– звичні правопорушники, їх відмінність від тих, що оступилися в приготіваній передкримінальності до скоєння злочину. Особи злочинного типу легко вчиняють повторні злочини, реалізуючи свої стійкі антисоціальні переконання. Вони соціально небезпечні і потребують ізоляції не лише від суспільства, але і навіть від менш кримінально заражених типів засуджених в період відбуття покарання. [3, с.79-86].

Яскравими представниками злочинного типу є рецидивісти. Вони схильні до систематичного скоєння злочинів в силу своїх індивідуалістичних поглядів, антигромадських звичок та навичок. Серед них кримінолог А.Ф.Зелінський виділяє наступні підтипи: слабовільні, розсудливі, імпульсивні і емоційні, розташувачи їх на двох рівнях активності - нижчому і середньому. На нижчому рівні розсудливі були названі обачливими егоїстами, на середньому - лицеміри. Слабовільні злочинці на нижчому рівні отримали назву апатичних, на середньому рівню активності – непристосованих. Імпульсивні злочинці, які знаходяться на нижчому рівні активності є безладними та імпульсивними, на середньому рівні - афективними, а емоційні злочинці на нижчому рівні активності – зосереджено - жорстокими, на середньому - енергійними. [2, с.51-53].

Основний матеріал дослідження та обґрунтування результатів

Дослідження проводилось на базі Олексіївської виправної колонії у місті Харкові, яка належить до кримінально-виконавчих установ середнього рівня безпеки для засуджених, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. В дослідженні приймали участь злочинці- рецидивісти, чоловічої статі, віком від 20 до 67 років, засуджені за вчинення корисливих та насильницьких злочинів. Під час дослідження вивчались особові справи засуджених, було проведено анкетування за спеціально розробленою анкетною, яка містить 27 питань.

Важливою соціально-демографічною ознакою особи злочинця є вік. Вважається, що вік – певна, якісно своєрідна, обмежена у часі ступінь розвитку індивіда [3,с.66] Саме вік, як суттєва характеристика особистості, визначає її якісну своєрідність, освітній рівень, зумовлює інтереси, потреби, життєві цілі, вибір середовища, місце у системі суспільного виробництва, соціальне та матеріальне становище. Безперечно, в залежності від віку більш чи менш потужним є вплив зовнішнього соціального оточення. Аналіз вікових характеристик злочинців дозволяє зробити висновки щодо кримінальної активності представників різних вікових груп. У колонії найбільша кількість засуджених віком від 20 до 40 років (у віці 20- 30 років 32,3 % всієї маси засуджених, 31-40 років – 41,6 % засуджених, від 41–55 років – 23,4 % осіб, що відбувають покарання, старше 56 років – 2,5 % осіб, що відбувають покарання). Такі дані свідчать, що на вік від 20 до 40 років припадає найбільша активність особистості та її включеність у антисуспільне життя. Як підкреслює А.Ф.Зелінський, в цьому віці людина найбільш інтенсивно оволодіває соціальним досвідом, прагне до постановки себе в групі, випрацює власний підхід до життя. [2, с.109].

Серед загальної маси осіб, що відбувають покарання, найбільшу кількість складають особи, які засуджені за скоєння корисливо-насильницьких злочинів – 35,1%, частка осіб, що відбувають покарання за скоєння корисливих злочинів (крадіжки, шахрайства) - 30,2%, засуджених, особи, які відбувають покарання за скоєння насильницьких злочинів (нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, вбивства) – 14,4% усіх осіб; за скоєння інших злочинів (злісне хуліганство, злочини в місцях позбавлення волі, злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин) –20,3% загальної кількості осіб, що утримуються в установі. Більшість засуджених відбувають покарання за скоєння корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, провідними мотивами поведінки яких є користь, вигода, егоїстичні звички. На думку Л.І.Божович, основною системоутворюючою ознакою структури особистості є її спрямованість, яка формується протягом життя. А злочинці – рецидивісти весь час ведуть антисуспільне існування, протягом якого ступінь кримінальної зараженості у них тільки зростає. Погодимося з кримінологом А.Ф.Зелінським, який підкреслює, що зі збільшенням віку рецидивістів, також збільшується вірогідність скоєння ними корисливих злочинів, хуліганства, нанесення тілесних ушкоджень та вбивств [2, с.116].

Серед загальної кількості осіб, що відбувають покарання, другий раз засуджені - 16,7 % досліджуваних, третій - 27,1 %, четвертий - 23,3 %, п'ятий раз - 15,7 %, мають шість і більше судимостей - 17,5 %. Як наголошує С.Д.Максименко, особистість, як істота суспільна, формується впродовж навчання, виховання, в праці та спілкуванні з іншими людьми. Щоб пізнати особистість, вивчити її психологію, необхідно з'ясувати конкретні умови її життя, виховання, праці, особливості її оточення та взаємодії з ним. [6, с.169]. Злочинці-рецидивісти схильні до скоєння злочинів, багато часу свого життя перебувають в кримінальному середовищі у місцях позбавлення волі, спілкуючись з такими же злочинцями, отримують додатковий кримінальний досвід. Чим молодший вік злочинця при першому засудженні і перебуванні в колонії, тим частіше і довший час він знаходиться в конфлікті із законом [2, с.112].

Ще однією соціально-демографічною ознакою особи злочинця є професійно-освітній рівень. Соціальне становище особи значною мірою визначається її професійно-освітнім рівнем, завдяки якому можлива успішна конкуренція на ринку праці, кар'єрне та професійне зростання. Освіта певним чином впливає на формування інтересів, життєвих установок та перспектив власного життя. Серед притягнутих до кримінальної відповідальності осіб, за даними проведеного дослідження, вищу освіту (повну чи базову) мали 1,3 % осіб, середню освіту отримали 39,3 %, середню спеціальну – 7,8 %, спеціально - технічну – 16,9 %, неповну середню освіту мають 28,4 %, не мають навіть неповної середньої освіти – 6,3 %. Навчаються в загальноосвітньому закладі при установі 5,4 % від всієї маси засуджених. З початку злочинної кар'єри рівень освіти у засуджених залишається незмінним і майже всі засуджені не прагнуть до його підвищення. Мають професію чи спеціальність 76,7 % від загальної маси засуджених, утім майже всі досліджувані повідомили, що у них не було постійного місця працевлаштування, перебувалися

випадковим заробітчанством. Рецидивісти вперто не бажають та не вміють стабільно працювати. О.Г.Ковальов, який запропонував структуру особистості злочинця, зауважив, що рецидивіст відноситься до глобального типу злочинців з повною кримінальною зараженістю. Характерною рисою особистості такого типу є зневажливе ставлення до чужого майна, результатів праці інших людей. Йому простіше вкрати, ніж заробити чесною працею.

Сім'я розглядається багатьма кримінологами як важливий профілактичний захід, тобто соціально адаптована сім'я звичайно грає роль стримуючого чинника, який перешкоджає здійсненню злочину. За вивченими нами матеріалами переважну більшість засуджених складають неодружені. Були одружені чи перебували в громадському шлюбі 39,1 % досліджуваних, решта ніколи не перебували в шлюбі. Такий шлюбний стан пояснюється тим, що знаходячись на волі, досліджувані підтримували неофіційні сімейні стосунки і не прагнули зв'язувати себе серйозними стосунками чи вступати до офіційного шлюбу. Згодом кількість неодружених та таких, що втратили зв'язок з близькими, зростала у зв'язку з тим, що дружини розривали з ними шлюб, а інші особи переривали з ними будь-які відносини, не схвалюючи їх спосіб життя. Збереглися стосунки з родичами у 84,7 % засуджених, послаблені відносини з родинами у 15,3 % рецидивістів, відсутні зв'язки у 5,2% в'язнів. Більшість злочинців них не мали батьків, або батьки вели асоціальний спосіб життя чи були алкозалежними.

Висновки

Отже, рецидивіст – це упорний багаторазовий порушник правопорядку, який не вміє і не прагне до законослухняної поведінки, тим самим шкодить не тільки собі, а і суспільству, втягуючи в злочинну діяльність інших осіб.

Результати дослідження показали, що сучасний злочинець-рецидивіст – це особа віком від 20 до 40 років, схильна до скоєння корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, яка вже була засуджена три або чотири рази, з повною або неповною середньою освітою, володіє професією чи спеціальністю, але до засудження не працювала, або мала нестабільну трудову зайнятість. Проблема, пов'язана з типологією особистості злочинця – рецидивіста вже тривалий час є однією з найактуальніших. Вирішення цієї проблеми дозволить наблизитися до розв'язання проблеми кримінологічного прогнозування та запобігання рецидивній злочинності.

Необхідно виявити найбільш яскраві та типові особливості в особистості сучасних рецидивістів. Це надасть можливість розподілити по окремих групах загальну масу рецидивістів, споріднених своїм відношенням до оточуючих та навколишньої дійсності. В подальшому такий розподіл дозволить застосовувати більш дійовий диференційований вплив та будувати корекційну роботу з відбуваючими покарання для досягнення мети виправлення та ресоціалізації.

Література

1. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально правові та кримінологічні проблеми: монографія / В.С. Батиргарєєва.-Х.: Право, 2009.-576 с.
2. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). / А. Ф. Зелинский // – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980, 152 с.
3. Исправительно-трудовая психология: Учебн. Пособие для слушателей вузов МВД СССР / Под ред. К.К.Платонова, А.Д. Глоточкина, К.Е. Игошева. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1985. – 360 с.
4. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя, М., «Юридическая литература», 1968. - 136 с.
5. Максименко С.Д. Генезис существования личности. : - К.: Издательство “КММ”, 2006, - 240 с.
6. Максименко С.Д., Євтух М.Б., Цехмістер Я.В., Лазуренко О.О. Психологія та педагогіка. Підручник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 584 с.
7. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. - 256 с.
8. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – 5-те вид., стереотип. – К.: Либідь. 2005. – 560 с.